

УДК 342.7:343.352

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.19>

КОРУПЦІЯ ЯК СИСТЕМНА ЗАГРОЗА КОНСТИТУЦІЙНИМ ПРАВАМ І СВОБОДАМ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Герич А.Й.,*кандидат юридичних наук, доцент,**юридичний факультет,**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;***Герич А.В.,***кандидат юридичних наук, доцент,**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Герич А.Й., Герич А.В. Корупція як системна загроза конституційним правам і свободам людини: теоретико-правовий аспект.

Вказується, в епоху глобалізації корупція еволюціонувала від регіональної проблематики окремих країн до міжнародного явища, що створює комплексну загрозу базовим правам і свободам особистості. Попри багаточисельні міжнародні заходи та внутрішньодержавні антикорупційні стратегії, корумповані практики не припиняють руйнувати засади демократичного устрою, правової держави та соціальної рівності. Проблема набуває додаткової гостроти в умовах інформаційно-технологічного розвитку суспільства, який одночасно створює інструменти для боротьби з корупцією та генерує інноваційні корупційні механізми.

У статті досліджується системний характер взаємозв'язку між корупцією та порушенням прав і свобод людини в умовах сучасного глобалізованого суспільства. Проаналізовано трансформацію корупції з локальної проблеми окремих держав у транснаціональний виклик, що загрожує основоположним принципам демократії, верховенства права та людської гідності. Встановлено обернено пропорційну залежність між масштабами корупції та можливістю реалізації фундаментальних прав людини, де корупційні практики створюють системні бар'єри для ефективного захисту прав громадян. Особливу увагу приділено аналізу різних форм корупції, включаючи традиційне хабарництво, непотизм, кронізм та нові форми цифрової корупції. Досліджено вплив корупції на найбільш вразливі категорії населення – малозабезпечених громадян, осіб з інвалідністю, мігрантів, жінок та дітей. Проаналізовано українські реалії, де корупція набула особливої гостроти в умовах воєнного стану, загрожуючи національній безпеці та ефективності використання міжнародної допомоги. Розглянуто позитивний потенціал цифровізації для протидії корупції через автоматизацію процесів та підвищення прозорості, водночас визначено нові виклики, пов'язані з кіберкорупцією. На основі аналізу міжнародного досвіду обґрунтовано необхідність комплексного підходу до протидії корупції, що поєднує правові, інституційні, технологічні та соціокультурні механізми. Визначено ключові фактори низької ефективності антикорупційних заходів, включаючи недостатній рівень правової культури, слабкість інститутів громадянського суспільства та відсутність належної підзвітності посадових осіб.

Ключові слова: корупція, права людини, непотизм, цифровізація, громадянське суспільство, правова культура, транснаціональні загрози.

Gerych A.Y., Gerych A.V. Corruption as a systemic threat to constitutional rights and human freedoms: theoretical and legal aspect.

It is indicated that in the era of globalization, corruption has evolved from a regional problem of individual countries to an international phenomenon that creates a complex threat to basic rights and freedoms of the individual. Despite numerous international measures and domestic anti-corruption strategies, corrupt practices do not cease to destroy the foundations of a democratic system, the rule of law and social equality. The problem becomes even more acute in the context of information and technological development of society, which simultaneously creates tools for combating corruption and generates innovative corruption mechanisms.

The article examines the systemic nature of the relationship between corruption and the violation of human rights and freedoms in the context of a modern globalized society. The transformation of corruption from a local problem of individual states into a transnational challenge that threatens the

fundamental principles of democracy, the rule of law and human dignity is analyzed. An inversely proportional relationship has been established between the scale of corruption and the possibility of realizing fundamental human rights, where corrupt practices create systemic barriers to the effective protection of citizens' rights. Particular attention has been paid to the analysis of various forms of corruption, including traditional bribery, nepotism, cronyism, and new forms of digital corruption. The impact of corruption on the most vulnerable categories of the population – low-income citizens, people with disabilities, migrants, women, and children – has been studied. Ukrainian realities have been analyzed, where corruption has become particularly acute under martial law, threatening national security and the effectiveness of the use of international aid. The positive potential of digitalization for combating corruption through process automation and increased transparency has been considered, while new challenges associated with cybercorruption have been identified. Based on an analysis of international experience, the need for a comprehensive approach to combating corruption, combining legal, institutional, technological, and socio-cultural mechanisms, has been substantiated. Key factors of low effectiveness of anti-corruption measures are identified, including insufficient level of legal culture, weakness of civil society institutions and lack of proper accountability of officials.

Key words: corruption, human rights, nepotism, digitalization, civil society, legal culture, transnational threats.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації корупція трансформувалася з локальної проблеми окремих держав у транснаціональний феномен, що становить системну загрозу фундаментальним правам і свободам людини. Незважаючи на численні міжнародні ініціативи та національні антикорупційні програми, корупційні практики продовжують підривати принципи демократії, верховенства права та соціальної справедливості. Особливої актуальності проблема набуває в контексті цифрової трансформації суспільства, яка, з одного боку, відкриває нові можливості для протидії корупції, а з іншого – породжує нові форми корупційних практик.

Наукова проблема полягає у необхідності комплексного дослідження механізмів впливу корупції на права людини в умовах сучасного інформаційного суспільства, виявленні системних взаємозв'язків між корупційними практиками та порушенням основоположних прав і свобод, а також розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо ефективної протидії цим негативним явищам. Актуальність дослідження підсилюється українськими реаліями, де корупція набула особливої гостроти в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів.

Метою дослідження є комплексний та доктринальний аналіз корупції як системної загрози правам і свободам людини в умовах сучасного глобалізованого та цифровізованого суспільства, визначення основних механізмів впливу корупційних практик на реалізацію фундаментальних прав людини та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо ефективної протидії корупції з урахуванням міжнародного досвіду та національних особливостей.

Джерельна база дослідження характеризується міждисциплінарним підходом та включає декілька груп джерел:

- міжнародно-правові документи та акти: Загальна декларація прав людини (1948), Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Конвенція ООН проти корупції (2003), Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999), які формують нормативно-правову основу дослідження;

- національне законодавство: Конституція України, Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», які визначають правові рамки протидії корупції в національному контексті;

- наукові праці окремих вітчизняних дослідників: роботи І. Коржа «Права людини та корупція, як прояв їх порушення» (2023), Д. Ворон «Права людини у сфері запобігання корупції: проблеми реалізації та перспективи розвитку» (2025), А. Титко щодо непотизму та кронізму, Л. Дорош та О. Івасечко з проблематики непотизму в українському державотворенні.

Виклад матеріалу дослідження. У сучасному глобалізованому світі корупція перестала бути проблемою окремих держав і стала глобальним викликом, який потребує розв'язання міжнародною спільнотою. Транснаціональна корупція не обмежується кордонами однієї держави, корумповані посадовці поширюють свій вплив на інші країни. Можна стверджувати, що в глобалізованому світі корупція набуває нових рис, які дозволяють класифікувати її як глобальну корупцію [1, с. 32]. Водночас корупція призводить до бідності в найбідніших країнах світу, безробіття, голоду, слабких державних інституцій та відсутності належного правозастосування [1, с. 32].

Відзначимо, проблема корупції привернула особливу увагу міжнародної спільноти наприкінці 1990-х років, внаслідок чого було прийнято кілька документів на рівні Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. Так, зокрема, 27 січня 1999 року була прийнята Кримінальна конвенція про

боротьбу з корупцією, власне тому, що саме корупція загрожує таким цінностям: верховенству права; демократії; правам людини; підриває принципи належного врядування, рівності та соціальної справедливості [11].

Правовий статус людини в Україні нерозривно поєднаний з концепцією прав людини, яка являє собою юридичну формалізацію становища індивіда та громадянина в сучасному українському соціумі. Основою такого правового статусу слугують права та свободи особистості. При цьому, Україна, визначивши європейський курс розвитку поряд з економічно й політично прогресивними державами, реалізувала міжнародні зобов'язання через нормативне закріплення фундаментальних прав і свобод у Основному Законі та супутніх правових актах [3, с. 28].

Під правами людини, як зазначено в науково-довідковій літературі, розуміються визначальні засади правового статусу особи. Фундаментальні права належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Вони є необхідним елементом громадян, суспільства і правової держави [2, с. 710].

В основі концепції прав людини лежать дві основні цінності: перша – це людська гідність, а друга – рівність. Права людини можна розуміти як щось, що визначає базові норми, необхідні для того, щоб жити з почуттям гідності, і їхня універсальність впливає з того, що принаймні в цьому всі люди рівні [3, с. 30].

Саме тому, права людини у контексті протидії корупції мають двоякий характер. З одного боку, корупційні дії безпосередньо порушують фундаментальні права людини, оскільки обмежують рівний доступ до державних послуг, справедливого правосуддя та економічних можливостей. З іншого боку, ефективна боротьба з корупцією неможлива без дотримання та захисту прав людини, зокрема права на справедливий суд, захист приватності та свободу слова [4, с. 320].

Як вірно зазначають дослідники, існує обернено пропорційна залежність між корупцією та правами і свободами людини: чим більшими є масштаби корупції, тим меншою стає спроможність реалізувати права та свободи людини. Порушення прав і свобод нерідко є наслідком саме діяльності корупціонерів. Власне корупція підриває довіру до державних інституцій, серйозно перешкоджає відправленню правосуддя, досягненню верховенства права, правової рівності та соціальної справедливості. Обов'язок запобігати корупції та будь-яким іншим незаконним посяганням, а отже, забезпечувати можливість здійснення прав і свобод, покладається на державу та громадянське суспільство [1, с. 31].

Корупція є одним із найбільш істотних факторів організованої злочинності, яка, у свою чергу, є одним із факторів, що негативно впливають на соціальну життєдіяльність, порушуючи права людини – на життя, свободу, благополуччя, особисту недоторканність тощо [3, с. 29]. Отже, корупційні дії призводять до порушення основоположних прав і свобод людини у різноманітних сферах життєдіяльності. При цьому, особливо вразливі категорії населення – малозабезпечені громадяни, пенсіонери, особи з інвалідністю, мігранти та інші – найчастіше страждають від корупційних практик. Корупція значно впливає на жінок, дітей та збіднілих людей, зокрема обмежуючи їх доступ до основних соціальних благ, таких як охорона здоров'я, житло та освіта [1, с. 32].

Корупція може проявлятися у різних формах – від простого хабарництва до складних схем розкрадання державних коштів. Хабарництво є отриманням грошей, послуг або інших цінностей посадовою особою, а також даванням їм грошей, послуг або інших цінностей за виконання роботи, яку ця особа повинна була виконувати в будь-якому випадку, або за виконання своїх функцій у певний спосіб [4, с. 321].

В контексті тематики нашого дослідження, термін «непотизм» заслуговує на особливу увагу. Термін «непотизм» використовується для позначення офіційного фаворитизму, несправедливості та привілеїв для родичів, друзів, коханок, які надаються незалежно від професійних якостей (зазвичай низьких) і відсутності користі або навіть шкоди для справи, головним чином у тих сферах, де родинні зв'язки та суб'єктивне ставлення є неприйнятними [1, с. 35].

Непотизм визначається також як фактичні або передбачувані переваги, надані членам своєї родини. Непотизм наявний також під час працевлаштування на роботу членів сім'ї в одній і тій самій організації [12, с. 83].

Непотизм або кумівство, виникає, коли той, хто призначає, та той, кого призначають, перебувають у соціальному контакті. Призначення певної особи, яка не може займати ту чи ту посаду, відбуваються, оскільки вона не підриватиме авторитету керівника або висловлює протилежну до нього позицію/думку [13, с.13–19].

Непотизм (визначають як фаваритизм), прихильність до певних осіб (родичів, друзів), що дає їм змогу отримати переваги під час працевлаштування, зокрема, під час призначення на впливові посади, здобуття статусів, незалежно від їхніх професійних якостей, компетенції та кваліфікації. У разі призначення на високі посади, де-юре, увага повинна бути звернена на досвідчених, висо-

кокваліфікованих кандидатів, де-факто ж призначаються менш кваліфіковані родичі, друзі, одно-партійці [14].

Таким чином, непотизм представляє собою різновид корупції в державних структурах. Кумівство особливо часто інкримінують політичним лідерам високого рангу та службовцям нижчого щабля, оскільки вони розпоряджаються суспільними ресурсами. Як правило, політики формують навколо себе команду кваліфікованих фахівців та підлеглих, унаслідок чого поступово встановлюють з ними особистісні, ділові та політичні зв'язки, що згодом призводить до їх призначення на ключові позиції як соратників (кронізм) та сприяє отриманню ними прибуткових державних контрактів. Мова йде про те, що саме така група однодумців становить ту «опору», яка утримує чиновника на його впливовій посаді. У Великобританії, наприклад, феномен кронізму характеризують сталими виразами типу «випускники елітних шкіл» або «товариство старих приятелів» [15].

Отже, непотизм являє собою системне порушення принципів меритократії, коли призначення на посади, отримання контрактів чи інших переваг відбувається на основі родинних зв'язків, дружніх стосунків або політичної лояльності, а не кваліфікації та компетентності кандидатів. Звичайно ж, це явище особливо небезпечне в державному секторі, оскільки призводить до неефективного використання суспільних ресурсів, зниження якості публічних послуг та підриву довіри громадян до владних інституцій.

У глобальному контексті непотизм набуває різних форм вияву, проте його сутність залишається незмінною: це корупційна практика, що суперечить принципам справедливості, рівності можливостей та ефективного врядування. Отже, подолання непотизму вимагає не лише правових заходів, але й формування культури професіоналізму, прозорості процедур відбору кадрів та створення ефективних механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади.

Не можемо залишити поза увагою ще одне питання - сучасні цифрові виклики та корупція.

Не потребує доведення той факт, що у сучасному інформаційному суспільстві значно зростає роль цифрових технологій, що створює нові можливості як для протидії корупції, так і для її вдосконалення. Звісно ж, електронне урядування та цифровізація державних послуг можуть значно зменшити корупційні ризики завдяки автоматизації процесів, підвищенню прозорості та зменшенню людського фактора.

Так, зокрема, згідно дослідження проведеного Civitta на замовлення Міністерства цифрової трансформації України за підтримки Програми EGAP, що впроваджується Фондом Східна Європа за підтримки Швейцарії «Цифровізація vs корупція» - держава заощаджує €7,4 млрд на рік. Цифровізація ставить крапку в цих схемах: мінус людський фактор, мінус складні процеси – плюс €7,4 млрд заощаджених коштів на рік. Щороку цифровізація найбільш корупційно вразливих послуг зберігає 3,6 млрд грн. Це 50%+ від загальної економії всіх цифрових держпослуг на рік. Зокрема:

- 3,3+ млрд грн на рік – будівельні послуги,
- 271+ млн грн на рік – послуги для моряків,
- ~67 млн грн на рік – послуги щодо статусу ВПО,
- 10,4 млн грн на рік – ковідні сертифікати.

Деякі послуги стали дешевшими до 99%, а українці тепер не витрачають мільйони годин на черги та бюрократію. Якщо рухатимемось так і далі, до 2035 року цифровізація додасть до ВВП цілий 1%. А заощаджені кошти українці та бізнес вкладатимуть у власний розвиток – створюватимуть більше робочих місць і круті українські товари та послуги [16].

Водночас, цифрові технології створюють нові форми корупції – кіберкорупцію, маніпуляції з електронними системами закупівель, незаконне використання персональних даних громадян. Це вимагає розробки нових підходів до захисту прав людини в цифровому середовищі та створення відповідних правових механізмів.

Так, попри значні успіхи у процесах цифрової трансформації, індекси, що відображають рівень корупції, змінюються незначно. Це може свідчити про те, що антикорупційні реформи, попри активне впровадження, або не виконуються повною мірою, або не дають видимих результатів через недостатній час спостереження. Відповідно до статистичних даних щодо впровадження антикорупційних реформ за 2023–2025 роки, низький відсоток виконаних заходів може пояснювати незначне покращення індексів, пов'язаних із корупцією. Незначні зміни індексів корупції також можуть бути пов'язані з коротким часом дослідження, адже масштабні реформи потребують значного терміну, перш ніж покажуть вагомі результати. Політична нестабільність та опір з боку окремих політичних сил можуть уповільнювати або блокувати впровадження антикорупційних реформ. Наприклад, затримки у призначенні керівників антикорупційних органів можуть негативно впливати на ефективність боротьби з корупцією [17, с. 63].

Отже, на сьогодні, в українських реаліях корупція перетворилася не просто на тему для безперервних дискусій, а стала дійсним фактором, що загрожує національній безпеці та конституційно-

му устрою держави [4, с. 322]. Особливу цинічність зазначене набуває у період ведення бойових дій проти російської агресії, про що свідчать непоодинокі повідомлення в мас-медіа [3, с. 27].

На сьогодні корупція в Україні проявляється у різних формах: від традиційного хабарництва до складних схем державних закупівель, неправомірного використання гуманітарної допомоги, зловживань у сфері оборони. Щорічно державний бюджет України втрачає принаймні 450 мільярдів гривень через корупційні схеми, а якщо додати ще 500 мільярдів гривень потенційних інвестицій, яких країна не отримує через ті ж схеми, то це фактично подвоює можливі видатки на оборону, охорону здоров'я та освіту [3, с. 35].

Незважаючи на розвинуту національну законодавчу базу та ратифікацію міжнародних документів, механізми забезпечення прав громадян у сфері протидії корупції перебувають на початковому етапі формування [4, с. 322]. Ключовими факторами низької результативності антикорупційних заходів в Україні є:

- низька активність громадян, зумовлена недостатнім рівнем правової культури та правосвідомості;
- неефективність інститутів самоорганізації (політичні партії, громадські організації);
- відсутність належного інституту підзвітності посадових осіб;
- обмежена участь громадськості в законотворчому процесі;
- недостатня правова освіта громадян;
- неналежний рівень незалежності преси;
- низьке матеріальне забезпечення державних службовців [4, с. 323-324].

Звичайно ж, корупція має глибокі психологічні корені, пов'язані з моральними цінностями суспільства, історичними традиціями та соціальними нормами. Дослідження показують, що толерантність до корупції формується через соціальне навчання та культурну трансмісію. У суспільствах з високим рівнем корупції часто спостерігається феномен «нормалізації» корупційних практик, коли вони сприймаються як звичайний спосіб вирішення проблем. Це створює порочне коло, де корупція самовідтворюється через соціальні очікування та поведінкові патерни.

Важливим фактором є також рівень довіри в суспільстві. Низький рівень довіри між громадянами та до державних інституцій сприяє поширенню корупції, оскільки люди шукають альтернативні способи досягнення своїх цілей.

Протягом багатьох років Україна займала лідируючі місця серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському Суді. Це, звичайно ж, вказує на існуючі проблеми в державі щодо правовиховання, правосвідомості, правової культури громадян, які перебувають насамперед в органах публічної влади [3, с. 27].

Міжнародний досвід показує, що найбільш ефективними у боротьбі з корупцією є країни, які застосовують комплексний підхід, що включає:

- сильні правоохоронні органи з належними ресурсами;
- незалежну судову систему;
- активне громадянське суспільство;
- прозорі процедури державного управління;
- ефективні механізми контролю за доходами та витратами посадових осіб.

Отже, проведене нами дослідження окремих аспектів порушення корупцією прав людини, продемонструвало системний характер взаємозв'язку між цими інститутами в сучасному глобалізованому світі. Корупція трансформувалася з локальної проблеми окремих держав у транснаціональний виклик, що все ще загрожує основоположним принципам демократії, верховенства права та людської гідності. Дослідження підтверджує існування обернено пропорційної залежності між масштабами корупції та можливістю реалізації фундаментальних прав і свобод людини, де корупційні практики не лише безпосередньо порушують права громадян, але й створюють системні бар'єри для їх ефективного захисту.

Висновки. Результати дослідження дозволяють сформулювати низку принципових висновків щодо природи та наслідків впливу корупції на права людини. По-перше, корупція являє собою комплексний феномен, що включає різноманітні форми – від традиційного хабарництва до складних схем непотизму та кронізму, які системно підривають принципи меритократії та справедливості в державному управлінні. Особливу небезпеку становлять нові форми цифрової корупції, що виникають внаслідок технологічної трансформації суспільства, попри позитивний потенціал цифровізації для зменшення корупційних ризиків через автоматизацію процесів та підвищення прозорості.

Дослідження засвідчило, що найбільш вразливими до корупційних практик є маргіналізовані групи населення – малозабезпечені громадяни, особи з інвалідністю, мігранти, жінки та діти, для яких корупція створює додаткові бар'єри в доступі до базових соціальних благ. Українські реалії демонструють особливу гостроту проблеми, коли корупція не лише загрожує національній безпеці та конституційному устрою держави, але й набуває особливої цинічності в умовах воєнного стану,

фактично підриваючи обороноздатність країни та ефективність використання міжнародної допомоги.

Аналіз міжнародного досвіду та українських реалій засвідчує, що ефективна протидія корупції можлива лише за умови застосування комплексного підходу, який поєднує правові, інституційні, технологічні та соціокультурні механізми. Ключовими елементами такого підходу є: створення сильних та незалежних правоохоронних і судових органів; розвиток активного громадянського суспільства та незалежних медіа; впровадження прозорих процедур державного управління; ефективні системи контролю за доходами посадових осіб; формування антикорупційної культури через освіту та правове виховання; забезпечення гідного матеріального становища державних службовців.

Перспективи подальших досліджень мають зосереджуватися на розробці нових методологічних підходів до оцінки впливу корупції на окремі категорії прав людини, вивченні ефективності цифрових антикорупційних технологій, а також аналізі впливу глобальних викликів (пандемії, воєнні конфлікти, кліматичні зміни) на трансформацію корупційних практик та механізмів захисту прав людини. Лише системний науковий підхід до вивчення цієї проблематики може забезпечити розробку дієвих стратегій протидії корупції та захисту прав людини в умовах сучасних глобальних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Tymoshenko V., Bondar S., Ivanchuk N. Corruption as a threat to human rights and freedoms. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 27, No. 4. P. 31–39.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н-П. 720 с.
3. Корж І.Ф. Права людини та корупція, як прояв їх порушення. *Інформація і право*. 2023. № 4(47). С. 27–39.
4. Ворон Д.Л. Права людини у сфері запобігання корупції: проблеми реалізації та перспективи розвитку. *Науковий вісник УжНУ. Серія ПРАВО*. Випуск 88: частина 2. 2025. С. 320–325.
5. Лебеза Є.О., Белов Д.М., Деякі особливості правового регулювання статусу Державної служби фінансового моніторингу України. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 73(5). 2022. С. 51–56.
6. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
7. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
9. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.22 р. № 2322-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
11. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). 27.01.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.
12. Титко А.В. Фаворитизм, непотизм, кронізм, клієнтелізм як форми конфлікту інтересів: quid pro quo. *Форум Права*. 2019. 55(2). 80–90.
13. Дорош Л., Івасечко О. Непотизм як політико-правова проблема українського державотворення. *Humanitarian Vision*. 2015. Vol. 1, number 1. P. 13–19.
14. Nadler J. Favoritism, Cronyism, and Nepotism / Judy Nadler and Miriam Schulman. URL: http://www.scu.edu/ethics/practicing/focusareas/government_ethics/introduction/cronyism.html.
15. Олійник О. Фаворитизм і кронізм як основні критерії кадрового добору політико-управлінської еліти в Україні. *Віче*. 20/2014. URL: <http://www.viche.info/journal/4402>.
16. URL: <https://www.facebook.com/diia.gov.ua/posts/-%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-vs-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BE%D1%89%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D1%83%D1%94-74-%D0%BC%D0%BB%D1%80%D0%B4-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D1%96%D0%BA%D1%89%D0%BE-%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB-%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B2-%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%B5%D0%BB/1181396984013227>.

17. Трофименко М. Вплив цифрових технологій на рівень корупції в країнах. *Аспекти публічного управління*. Том 13. № 1 20205. С. 61–68.
18. Громовчук М.В., Белов Д.М., Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 65. С. 46–50.